

VRŠNJAČKO NASILJE U ŠKOLAMA – NASILJE ILI STIL KOMUNIKACIJE?

Nada Kosić Bibić¹, Jasmina Kovačević²

¹Zavod za javno zdravlje Subotica, Subotica, Republika Srbija

²Zavod za javno zdravstvo Požeško-slavonske županije, Požega, Republika Hrvatska

Sažetak

Cilj: Sagledati zastupljenost vršnjačkog nasilja u 11 srednjih škola Sjevernobačkog okruga. Materijali i metode: U okviru realizacije projekta „Budi DRUGačiji!“ sprovedeno je pilot istraživanje o zastupljenosti vršnjačkog nasilja u školama i stavovima mladih. Anonimno i dobrovoljno anketno ispitivanje je provedeno ožujka-svibnja 2016. godine. Instrument istraživanja je anonimni anketni upitnik s 11 pitanja. Uzorak ispitanih srednjoškolaca je 489. Statistička obrada urađena u statističkom programu SPSS v.13.

Rezultati: 45% srednjoškolaca su bili žrtva nasilja u školi „tijekom svog školovanja“, a 13% „u tijeku ove školske godine“. Nasilje je najčešće u učionici (58.1%). Više od 55% mladih je bilo svjedok nasilja u školi „u tijeku ove školske godine“. Najčešći su „ismijavanje i omalovažavanje“ (71.8%), zatim „ogovaranje i širenje laži o nekome“ (54.4%) i „slanje uznemirujućih i uvredljivih sadržaja putem interneta/mobilnog telefona“ (15.3%). Najveći postotak mladih smatra da ih se nasilje „ne tiče i da ne trebaju reagirati“ (38%). Samo 8% mladih je prijavilo nasilje u tijeku „ove školske godine“ iako je 30% izjavilo kako bi uvijek prijavili nasilje u školi. Osam od deset mladih zna kome treba prijaviti nasilje u školi. Svaki drugi srednjoškolac je za strožije kažnjavanje nasilnika, svaki treći podržava programe prevencije nasilja, a svaki četvrti podržava obuku i stjecanje komunikacijskih vještina.

Zaključak: Sprovedeno istraživanje govori da su različiti oblici agresivnog ponašanja visoko prisutni među mladima. Ono što zabrinjava je porast agresije i nasilja kao modela rješavanja problema među mladima, visoka tolerancija na takve oblike ponašanja, neprepoznavanje verbalnog nasilja i odsustvo prave reakcije. Postoji potreba provedbe sveobuhvatnih programa prevencije nasilja u svim školama Sjevernobačkog okruga, kao i programa stjecanja komunikacijskih vještina učenika i zaposlenih u školama.

Ključne riječi: vršnjačko nasilje, zlostavljanje, agresija, srednjoškolci

Popis kratica:

Autonomna pokrajina Vojvodina - APV

Zavod za javno zdravlje Subotica - ZJZS

Sjevernobački okrug – SBO

Centar za kontrolu bolesti i prevenciju (eng. *Centers for Disease Control and Prevention*) – CDC

Sjedinjene Američke Države - SAD

PEER VIOLENCE IN SCHOOLS - VIOLENCE OR STYLE OF COMMUNICATION?

Nada Kosić Bibić¹, Jasmina Kovačević²

¹Public Health Institute of Subotica, Subotica, Serbia

²Public Health Institute of Požega-Slavonia County, Požega, Croatia

Abstract

Aim: Consider the presence of bullying in 11 secondary schools of North Backa Region.

Materials and methods: Within the framework of the project “Be different!” was conducted a pilot survey on the prevalence of bullying behaviour in schools and attitudes of teenagers. Anonymous and voluntary survey was conducted in March-May 2016. The survey instrument was a questionnaire with 11 questions. A sample was 489 high school students. Statistical analysis was done in the statistical program SPSS.

Results: Almost half (45%) of teenagers were victims of violence at school “during their schooling”, and 13% “during this school year”. Bullying was most often in the classroom (58.1%). More than 55% teenagers witnessed violence at school “during this school year”. Most usual form of behaviour was “mock and disdain” (71.8%), followed by “gossiping and spreading lies about someone” (54.4%) and “sending disturbing and offensive content on the internet/mobile phone” (15.3%). The largest number of teenagers believe that violence “doesn’t concern

them and they don't need to respond" (38%). Only 8% of teenagers reported violence "during this school year", although 30% said they would always report the violence. Eight out of ten teenagers know to whom they should report violence in school. Every second teenager is for stricter punishment of bully, every third for the violence prevention programs, and every fourth for communication skills training.

Conclusions: This research suggests that the different forms of aggressive behaviour are highly present among teenagers. Worrying is the increase in aggression and violence as a model for solving problems among teenagers, high tolerance to such forms of behaviour, unrecognizing verbal violence and the absence of a real reaction. There is a need to conduct comprehensive violence prevention programs in all schools of North Backa Region as well as programs for the acquisition of communication skills for pupils and staff in schools.

Key words: peer violence, bullying, aggression, teenagers

Uvod

Nasilje u školama zaokuplja pažnju stručne javnosti, a o zastupljenosti vršnjačkog nasilja svjedoče brojna istraživanja i kod nas i u svetu. Sve su prisutniji i izvještaji medija koji ukazuju na zastupljenost najekstremnijih oblika ove pojave. Sa druge strane svako dijete, i prema nacionalnim i prema međunarodnim zakonima, ima pravo na zaštitu od svih oblika zlostavljanja i zanemarivanja, kao i pravo na zaštitu od bilo kog vida iskorištavanja.

Nasilje je višedimenzionalna pojava koja se mora promatrati u društvenom kontekstu, a ne kao izoliran fenomen. Odrastanje u Srbiji u periodu političkih, ekonomskih i kulturoloških kriza praćenih ratnim stanjem i međunarodnim sankcijama pogodovale su stvaranju i održavanju ideologije nasilja i nesumnjivo su dovela do usvajanja nasilja i agresije kao normalnog načina komunikacije među mladima. Tradicionalne porodične vrijednosti i socijalne norme izgubile su značaj, a uspostavljene su nove.

Rezultati različitih istraživanja provedenih u osnovnim i srednjim školama Srbije govore da su različiti oblici agresivnih ponašanja sve prisutniji među mladima. Najzastupljeniji su verbalni oblici nasilja, ali i drugi oblici psihičkog nasilja. Broj prijavljenih slučajeva fizičkog nasilja u školi nas upozorava jer je to „vrh sante leda“. Ono što zabrinjava je porast agresije i nasilja kao modela rješavanja problema među mladima, visoka tolerancija na takve oblike ponašanja, neprepoznavanje verbalnog nasilja i često odsustvo prave reakcije na ovakva ponašanja.

Koliko je ozbiljna pojava nasilja među djecom i mladima govori činjenica da ono ostavlja posljedice, kako na djecu koja su žrtve nasilja, tako i na one koji vrše nasilje, ali i na onu djecu koja to nasilje promatraju.

Istraživanja su pokazala da kod svih oblika nasilja (i tradicionalnih i putem interneta), i nasilnik i žrtva imaju najviše negativnih bodova za većinu mjera psihičkog i fizičkog zdravlja, kao i za akademske

performanse (Kowalski i Limber 2013).

Studije pokazuju da mladi koji su žrtve nasilja ili uznemiravanja putem interneta znatno češće koriste alkohol i zloupotrebljavaju lijekove, imaju fizičke i mentalne probleme (uključujući depresiju i suicid), dobivaju školske kazne i prelaze u druge škole (Ybarra i sur 2007; Zečević 2010, Mitchell i sur 2011, Sinclair i sur 2012; Borowsky i sur 2013).

Ured za sport i omladinu Autonomne Pokrajine Vojvodine (APV) prepoznao je problem vršnjačkog nasilja i raspisao natječaj za projektne aktivnosti koje imaju za cilj jačanje mjera i aktivnosti prevencije nasilja i diskriminacije u listopadu 2015. godine. Zavod za javno zdravlje Subotica (ZJZS) je s partnerima osmislio projekt "Budi DRUGačiji!" koji je odobren na natječaju, a imao je za cilj smanjenje nasilja među mladima i nad mladima prvenstveno jačanjem komunikacijskih vještina mladih. U periodu od prosinca 2015. do srpnja 2016. godine realizirane su planirane projektne aktivnosti uključujući osnaživanje srednjoškolaca Sjevernobačkog okruga (SBO) jačanjem njihovih komunikacijskih vještina kroz edukaciju vršnjačkih edukatora i međuvršnjačke edukacije. Seminarima „Asertivne tehnike komunikacije“ jačali su se kapaciteti zaposlenih u srednjim školama SBO. Projektne aktivnosti su motivirani svi srednjoškolci iz APV da se uključuju u kreativne aktivnosti u okviru nagradnog likovnog natječaja za izradu plakata i nagradnog natječaja za izradu kratkog filma (mobitelom u trajanju do 3 minute). Mladi su motivirani da se uključe u obilježavanje Međunarodnog dana fizičke aktivnosti (10. svibnja) i Međunarodnog dana djece žrtava nasilja (4. lipnja) kada su se promovirala zdrava ponašanja, fer igra, uvažavanje različitosti i tolerancija.

Cilj

Sagledati zastupljenost vršnjačkog nasilja u školama SBO, kao i znanje i stavove srednjoškolaca u vezi s vršnjačkim nasiljem.

Materijali i metode

U okviru Projekta „Budi DRUGačiji!“ je provedeno anonimno i dobrovoljno anketno ispitivanje u osam srednjih škola Subotice i tri srednje škole u Bačkoj Topoli.

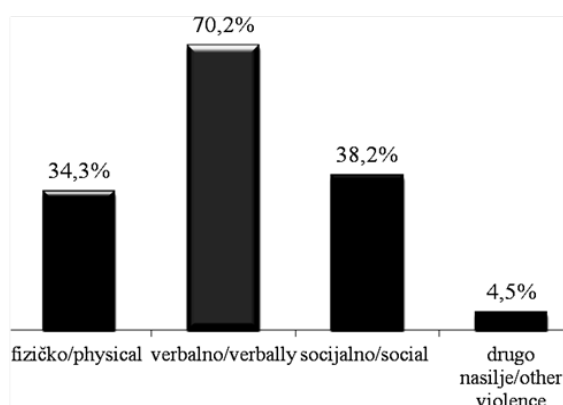
Instrument ispitivanja je anketni upitnik sa 11 pitanja koji je sastavio Projektni tim kao dio pilot istraživanja. Pitanja u anketnom upitniku su imala mogućnost davanja odgovora putem zaokruživanja ili davanja odgovora na otvorena pitanja. Anketni upitnik je preveden i na jezik sredine (mađarski jezik).

Anketiranje je obavljeno u periodu ožujak-svibanj 2016. godine, a sproveli su ga vršnjački edukatori po završetku vršnjačkih edukacija u svih 11 srednjih škola *SBO*. Vršnjački edukatori su bili učenici III razreda srednjih škola *SBO*.

Ispitanici su bili srednjoškolci I i II razreda svih srednjih škola iz *SBO*, a u dvije srednje škole i učenici III-IV razreda. Ispitanici su samostalno ispunjavali anketni upitnik. Ukupno je 489 srednjoškolaca učestvovalo u ispitivanju (svi koji su učestvovali na vršnjačkim edukacijama). Za statističku obradu podataka iz anketnog upitnika korišten je program za statističku obradu podataka SPSS v.13.

Rezultati i rasprava

Više od polovice anketiranih srednjoškolaca *SBO* (56.9%) je u tijeku „ove školske godine“ bilo svjedok nasilja u školi. Najzastupljeniji oblici nasilja koji su srednjoškolci vidjeli među vršnjacima su verbalno, a potom socijalno i fizičko nasilje. (Slika 1).

Slika 1. Vrste nasilja kojem su učenici svjedočili tijekom školske godine i njihova zastupljenost

Među drugim oblicima nasilja (4.5%) dvije trećine su činili elektronsko nasilje (71.4%), a značajno manje su bili zastupljeni psihološko (19.1%) i seksualno nasilje (9.5%). I prema rezultatima drugih

istraživanja u Srbiji postoji visok stepen fizičkog i verbalnog nasilja između učenika srednjih škola i fizičko nasilje uglavnom čine mladići, a verbalno i socijalno djevojke (Gojković, 2011).

Tijekom školovanja gotovo svaki drugi anketirani srednjoškolac iz *SBO* je bio žrtva maltretiranja ili zlostavljanja, a u ovoj školskoj godini njih 13.1%. (Tablica 1). Slični rezultati su dobiveni u drugim osnovnim i srednjim školama Srbije gdje je vršnjačkom nasilju tijekom školovanja bilo izloženo oko 43,5% učenika. Pri tome je oko 11% učenika bilo žrtve vršnjačkog nasilja više puta ili vrlo često (Kodžopeljić, 2010).

Tablica 1. Postotak žrtava nasilja u školi u protekloj godini i ikad

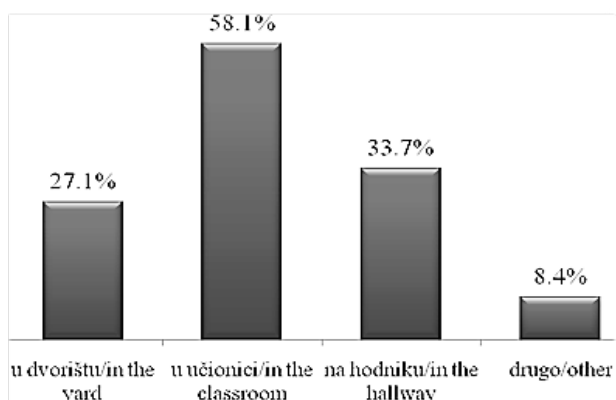
Da li si nekada bio/la žrtva nasilja u školi?	Da	Ne
Tijekom ove školske godine	13.1%	86.9%
Tijekom svog školovanja	45.8%	54.2%

U Europi su provedene dvije velike studije koje su istraživale vršnjačko nasilje u školama (*Health Behaviour in School-aged Children Survey* i *Global School-based Students Health Survey*). Prema rezultatima prve studije 32.1% djece uzrasta 13 do 15 godina su bili žrtve vršnjačkog nasilja, a prema rezultatima druge 37.4%. Postoje razlike u prevalenciji među uključenim državama, pa je tako prevalencija niža u Švedskoj i Češkoj, a viša u Latviji (Due i sur 2008). U Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) je prema Centru za kontrolu bolesti i prevenciju (*eng. Centers for Disease Control and Prevention CDC*) 19.6% srednjoškolaca bilo žrtva vršnjačkog nasilja u zadnjih 12 mjeseci. Istovremeno je 14.8% srednjoškolaca prijavilo nasilje putem interneta, od kojih polovica nije rekla roditeljima da su bili žrtve nasilja. U tučnjavu u školi bilo je uključeno 8.1% srednjoškolaca. U zadnjih 30 dana je 17.9% srednjoškolaca nosilo neko oružje u školu, a 5.5% pištolj jer se nisu osjećali sigurno (CDC 2015). U cijelom svijetu su u porastu različiti oblici nasilja putem interneta, koje je kod mladih najizraženije krajem osnovne i početkom srednje škole (Williams, 2007; Kowalski, 2007; Ferdon, 2009; CDC, 2013). U SAD je 2000. godine 6% korisnika interneta starosti 10 do 17 godina bilo žrtva *on-line* uznemiravanja, a do 2005. godine taj je postotak porastao na 9% (Kowalski, 2007). Između 13% i 46% mladih koji su bili žrtve nasilja putem interneta ne znaju identitet svog nasilnika, a 22% mladih koji priznaju da su počinili elektronsko nasilje ne znaju identitet svoje žrtve (Ybarra i sur 2007; Wolak i sur 2007). Prema

rezultatima istraživanja iz Australije, 15% tinejdžera je učestvovalo u nasilju putem interneta, 21% u tradicionalnom nasilju, a 7% u oba (Hemphill i sur 2012). Sustavni pregled literature je potvrdio manju zastupljenost nasilja putem interneta u odnosu na tradicionalno nasilje i usku povezanost oba oblika nasilja ukazujući na sličnu uključenost mladih u nasilje preko „on-line i off-line“ kanala, te da je kanal komunikacije manje važan od samog ponašanja (Modecki i sur 2014).

Kao najčešće oblike nasilja među vršnjacima u školama *SBO* mladi percipiraju „ismijavanje i omalovažavanje“ (71.8%), „ogovaranje i širenje laži o nekome“ (54.4%), „čupanje, udaranje, šutiranje“ (26.2%) i „slanje uvredljivih i uznemirujućih sadržaja elektronskim putem“ (15.3%). Dva druga istraživanja provedena u Srbiji govore da su najzastupljeniji oblici psihičkog nasilja među učenicima: vrijeđanje i ismijavanje (40%, odnosno 48,7%), ogovaranje, širenje laži i socijalna izolacija (38% odnosno 32,6%) te prijetnje i zastrašivanje (21% odnosno 17,7%) (Đurišić MM 2015; Kodžopeljić i sur 2010).

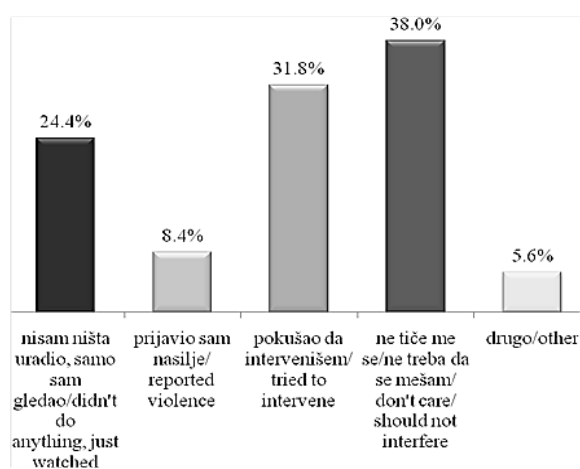
Studija koja je pratila elektronsko nasilje utvrdila je da su neugodni komentari najčešći oblik nasilja (32%), zatim prijetnje ili agresivni komentari (14%) i širenje glasina (13%) (Ybarra i sur 2007). Brojne su studije pokazale da se nasilje promatrano prema dobi mijenja. Tako sa porastom dobi fizičko nasilje prelazi u verbalno i direktno u indirektno, dok su kanali komunikacije samo sredstvo za ispoljavanja ponašanja (Mitchell i sur 2011; Modecki i sur 2014). Nasilje se češće događalo u samoj učionici (58.1%), nego na hodniku, u dvorištu ili na drugom mjestu u školama *SBO* (Slika 2).

Slika 2. Mjesta na kojima se nasilje najčešće događalo

Posebno brine ponašanje učenika kao svjedoka nasilja u „ovoj školskoj godini“, jer je tek 8.4% srednjoškolaca iz *SBO* prijavilo nasilje. Svaki četvrti učenik nije ništa uradio već je samo promatrao nasilje,

a najveći broj srednjoškolaca smatra da ih se, kao svjedoke, nasilje ne tiče i „da se ne trebaju miješati“ (38%) (Slika 3). Rezultati drugih istraživanja iz Srbije pokazuju da su učenici srednjih škola skloniji reagirati na nasilje u odnosu na osnovnoškolce što je u skladu s njihovom zrelošću. Srednjoškolci kada prisustvuju nasilju najčešće reagiraju štiteći riječima (46.1%), pozivanjem prijatelja (62%) ili pozivanjem odraslih (51.9%). U srednjim školama je i veći postotak učenika koji smatraju da ih se nasilje prema drugima „ne tiče“ i da na njega ne trebaju reagirati. Gotovo 60% učenika srednjih škola (prema gotovo 40% učenika osnovnih škola) ništa ne čini, ali smatra da bi trebalo, a gotovo je petina srednjoškolaca promatrala nasilje „navijajući“ (Kodžopeljić i sur 2010).

Slika 3. Ponašanje svjedoka nasilja u školi tijekom školske godine

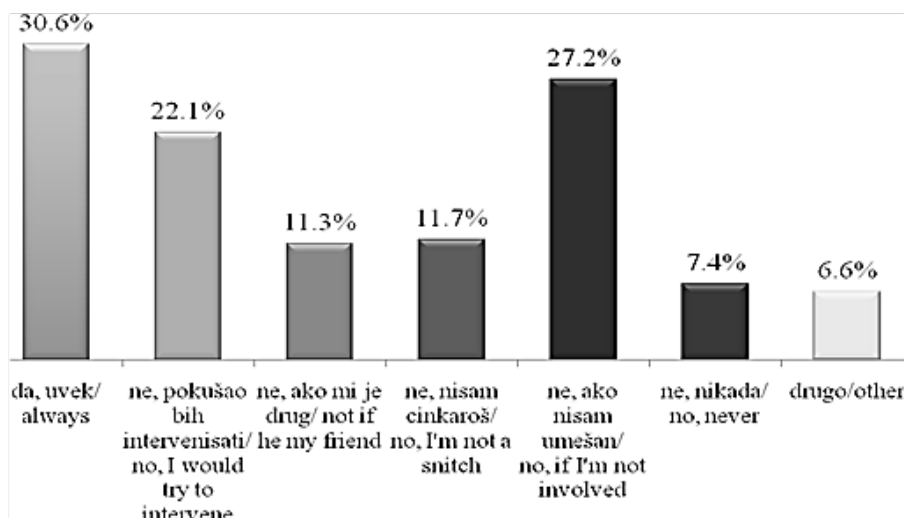
Postoji upadljiva razlika između ponašanja i stavova prema nasilju jer je 30.6% srednjoškolaca *SBO* izjavilo da bi uvijek prijavilo nasilje koje primijete u školi, iako je značajno manji broj srednjoškolaca zaista i prijavio nasilje (8.4%). Brinu i drugi stavovi mladih da „nisu cinkaroši“, da „ne bi prijavili nasilje ako nisu umiješani ili ako im je prijatelj umiješan“ (Slika 4).

Reakcije mladih na vršnjačko nasilje su vrlo različite, koriste se brojni konstruktivni i nekonstruktivni načini reagiranja. Prepoznato je da mladi najčešće reagiraju na vršnjačko nasilje tako što izbjegavaju vršnjaka koji se nasilno ponaša. Na žalost, nije mali broj onih koji uzvraćaju istom mjerom na nasilje. Praksa pokazuje da jedan dio mladih reagira konstruktivno na nasilje uzvraćajući šalom i razgovorom. Prema rezultatima iz 2007. godine, pomoć od odraslih traži 30%, a od vršnjaka 25% djece (Plut, 2007).

Osam od deset anketiranih srednjoškolaca *SBO* zna kome treba prijaviti nasilje u školama (81.7%). Mladi

su u visokom postotku upoznati sa protokolima obaveznog prijavljivanja nasilja u školama. Svaki četvrti srednjoškolac iz *SBO* smatra da su reakcije nadležnih u školi na nasilje adekvatne i pravovremene (26.3%), a svaki treći da nisu (34.4%). Ipak najveći

broj mladih ne zna kakve su reakcije nadležnih u školi (39.3%). I u ranijim istraživanjima su odrasli visoko ocjenjivali svoju spremnost i sposobnost reagiranja na nasilje, no ipak mjere koje su oni poduzimali, učenici nisu ocijenili kao dobre (Plut 2007).

Slika 4. Raspodjela odgovora na pitanja „Biste li prijavili nasilje?“

Reakcije mladih na vršnjačko nasilje su vrlo različite, koriste se brojni konstruktivni i nekonstruktivni načini reagiranja. Prepoznato je da mladi najčešće reagiraju na vršnjačko nasilje tako što izbjegavaju vršnjaka koji se nasilno ponaša. Na žalost, nije mali broj onih koji uzvraćaju istom mjerom na nasilje. Praksa pokazuje da jedan dio mladih reagira konstruktivno na nasilje uzvraćajući šalom i razgovorom. Prema rezultatima iz 2007. godine, pomoć od odraslih traži 30%, a od vršnjaka 25% djece (Plut i Popadić 2007).

Osam od deset anketiranih srednjoškolaca *SBO* zna kome treba prijaviti nasilje u školama (81.7%). Mladi su u visokom postotku upoznati sa protokolima obaveznog prijavljivanja nasilja u školama. Svaki četvrti srednjoškolac iz *SBO* smatra da su reakcije nadležnih u školi na nasilje adekvatne i pravovremene (26.3%), a svaki treći da nisu (34.4%). Ipak najveći broj mladih ne zna kakve su reakcije nadležnih u školi (39.3%). I u ranijim istraživanjima su odrasli visoko ocjenjivali svoju spremnost i sposobnost reagiranja na nasilje, no ipak mjere koje su oni poduzimali, učenici nisu ocijenili kao dobre (Plut 2007).

Više od pola anketiranih srednjoškolaca *SBO* (54.8%) smatra da bi trebalo strožije kažnjavati nasilnike kako bi se smanjilo nasilje u školama, trećina je za preventivne programe (33%), a četvrtina za obuku iz komunikacijskih vještina (25.2%).

Usprkos postojanju brojnih programa, zakonodavnih i pravnih rešenja vezanih za prevenciju nasilja,

ovaj fenomen i dalje egzistira i ni u jednoj državi nije uspješno riješen. Ipak, stručnjaci su zaključili da provedba multidisciplinarnih intervencija daje najbolje rezultate (Moore i sur. 2008; Zečević 2010; Modecki i sur. 2014; CDC 2015).

Vrlo je važno preventivno djelovanje škola što je prije moguće, jer svako odlaganje rješavanja problema može dovesti povećanog razvoja vršnjačkog nasilja. Da bi škola uspješno ostvarila svoju preventivnu ulogu, neophodno je da u potpunosti ostvaruje svoje kako odgojne, tako i obrazovne funkcije. Programi prevencije trebaju posebnu pažnju usmjeriti na promatrače, odnosno indirektnu učesnike nasilja jer svojim pasivnim stavom oni utječu na ponašanje nasilnika. Potrebno je više pažnje posvetiti savjetodavnom radu s učenicima i organiziranju slobodnih aktivnosti, kao i suradnji obitelji i škole.

Zaključak

Različiti oblici vršnjačkog nasilja su visoko prisutni u srednjim školama *SBO* - skoro svaki drugi srednjoškolac bio žrtva vršnjačkog nasilja tijekom svog školovanja. Visoka je tolerancija na neka ponašanja, kao i neprepoznavanje nekih oblika nasilja, a prema mišljenju učenika i često odsustvo prave reakcije na vršnjačko nasilje u školama.

Visoka uključenost srednjoškolaca u vršnjačko nasilje govori o potrebi djelovanja na suzbijanju i

sprečavanju nasilja u školama. Same škole nemaju uvijek dovoljno raspoloživih mogućnosti da se suprotstave ovom problemu. Roditelji, također, često nisu u mogućnosti oduprijeti se agresivnim utjecajima društva na njihove obitelji i djecu.

Stvaranja klime koja pokazuje poštovanje, podršku, brigu i netolerantnost na nasilje u zajednici i školama, prepoznata je kao važna preventivna mjera u svim strategijama prevencije vršnjačkog nasilja. Kreiranje nenasilnog okruženja je moguće samo ako u zajednici postoje jasna pravila što je moralno i prikladno ponašanje, a što nije.

Sveobuhvatni programi prevencije nasilja trebaju uključivati razvoj komunikacijskih vještina kod mladih, ali i rad s roditeljima. Prepoznavanje visoko rizičnih skupina mladih i posebni programi za njihovo osnaživanje važan su dio svake strategije prevencije nasilja. Programi za osnaživanje nastavnika i škola su također nužni. Senzibilizacija cjelokupne javnosti i stvaranje klime uvažavanja različitosti i tolerancije je kontinuiran proces.

Postoji potreba za međunarodnom znanstvenom mrežom, koja nudi multidisciplinarni pristup problemima nasilja u školama i povezuje sve dionike u cilju identifikacije najboljih praksi i razmjene informacija i znanja o fenomenu nasilja u školama.

Literatura

1. Borowsky IW, Taliaferro LA, McMorris BJ (2013) Suicidal Thinking and Behavior Among Youth Involved in Verbal and Social Bullying: Risk and Protective Factors. *J Adolesc Health*;53(Suppl 1):S4-12.
2. CDC (2013). Youth risk behavior surveillance. *MMWR, Surveillance Summaries* 2014;63 (no. SS-4).
3. Due P, Holstein BE, Scient Soc M (2008) Bullying victimization among 13-15-year old school children; two comparative studies in 66 countries *International journal of adolescent medicine and health*; 20(2):209-21.
4. Đurišić MM (2015) Vršnjačko nasilje u Srbiji iz ugla istraživača: Implikacije za buduća istraživanja. *Israživanja u pedagogiji*; vol. 5(2 S 84-95).
5. Ferdon DC, Hertz MF (2009) Electronic Media and Youth Violence: A CDC Issue Brief for Researchers. Atlanta (GA): Centers for Disease Control.
6. Gojković V, Vukićević L (2011). Peer violence-bullying at high school students. *Proceedings of the Institute for Educational Research*, 30 (1-2), 199-218.
7. Hemphill SA, Kotevski A, Tollit M et al (2012) Longitudinal Predictors of Cyber and Traditional Bullying Perpetration in Australian Secondary School Students. *J Adolesc Health*;51(Suppl 1):S59-65.
8. Kodžopeljić, J, Smederevac S, Čolović P (2010) Razlike u učestalosti i oblicima nasilnog ponašanja između učenika osnovnih i srednjih škola. *Primenjena psihologija*, 289-305.
9. Kowalski RM, Limber SP (2007) Electronic bullying among middle school students. *J Adolesc Health*;41 (6 Suppl 1):S22-S30.
10. Kowalski RM, Limber SP (2013) Psychological, Physical, and Academic Correlates of Cyberbullying and Traditional Bullying. *J Adolesc Health*;53(Suppl 1):S13-20.
11. Mitchell KJ, Finkelhor D, Wolak J et al (2011) Youth Internet Victimization in a Broader Victimization Context. *J Adolesc Health*;48(Suppl 5):S128-134.
12. Modecki KL, Minchin J, Harbaugh AG et al (2014) Bullying Prevalence Across Contexts: A Meta-analysis Measuring Cyber and Traditional Bullying. *J Adolesc Health*;55(Suppl 5):S602-611.
13. Moore K, Jones N, Broadbent E (2008) School Violence in OECD countries. Plan Limited
14. National Center for Injury Prevention and Control/CDC Division of Violence Prevention (2015) Understanding School Violence. Fact sheet.
15. Plut D, Popadić D (2007). Reaction children to school violence. *Proceedings of the Institute for Educational Research*, 39 (2), 347-366.
16. Sinclair KO, Bauman S, Poteat PV et al (2012) Cyber and Bias-based Harassment: Associations With Academic, Substance Use, and Mental Health Problems. *J Adolesc Health*;50(Suppl 5):S521-523.
17. Williams KR, Guerra NG (2007) Prevalence and predictors of internet bullying. *J Adolesc Health*;41(Suppl 1):S14-S21.
18. Wolak J, Mitchell KJ, Finkelhor D (2007) Does on-line harassment constitute bullying? An exploration of on-line harassment by known peers and on-line only contacts. *J Adolesc Health*;41(Suppl 6):S51-8.
19. Ybarra ML, Diener-West M, Leaf PJ (2007) Examining the overlap in internet harassment and school bullying: implications for school intervention. *J Adolesc Health*;41(6 Suppl 1):S42-S50.

20. Ybarra ML, Espelage DL, Mitchell KJ (2007) The co-occurrence of Internet harassment and unwanted sexual solicitation victimization and perpetration: associations with psychosocial indicators. *J Adolesc Health*; 41(Suppl 6):S31-S41.
21. Zečević I (2010) Priručnik: Program prevencije vršnjačkog nasilja u školama. Banja Luka.